

MOTERS IR MOTERIŠKUMO SIMBOLIAI TRADICIN JE KULT ROJE – kiekviena kultūra skirtingai apibrėžia ir apmėsto moterį ir vyrą skirtingus. Vairiose kultūrose moteriškumo ir vyriškumo reikšmės yra skirtingos. Netgi toje pačioje kultūroje jos istoriškai kinta ir skleidžiasi alternatyviomis galimybėmis. Žemdirbiškose kultūrose, tarp jų ir lietuvių, moteris identifikuojama su žeme, su vaisingumo paslaptimi, glaudinčia poetiniuose vaizdžiuose – suartoje dirvoje ir motinos sėiose. Tradiciniame lietuvių kultūroje moteris siejama su gamta, namais ir šeimos pasauliu. Lietuvių liaudies dainose lietuvių valstiet išsiskiria moteriškumui nulinusia kultūriškai apibrėžta vertybių sistema: ji pasitikinti savimi, ryžtinga ir dvasiškai atspari, su išgintinomis sanklodos einančiu jos kaip motinos ir židinio saugotojos vertinimu. Iš liaudies papročių ir tautosakos gelmių sklindantis moters kūrybingumas orientuotas pagrindiniam moteriškumo reprezentacijai – motinystei ir moters gebėjimui teikti gyvybę. Šiuolaikiniame postmoderniame pasaulyje moteris gebėjimas reprodukuoti beveik atgyveno; sarkastiškai ironizuojama moteris, kurios svarbiausias uždavinys tradiciniame kultūroje buvo prisitaikyti giminiams ir tautai.

Lietuvių tradiciniame kaimo kultūroje moters ir moteriškumo simboliai – nštumas bei gimdymas – buvo laikomi paslaptimi ir viešai nebuvo vardijami. Apie vieną iš šių simbolių – moters nštumą – užsimenama netiesiogiai: tam tikromis užuominomis, simboliais, išreikštais eufemizmais ir frazeologizmais. Vairiuose Lietuvos etnografiniuose regionuose besilaukiančios kankinamos sena vadinama skirtingai. Aukštaitijoje ji vadinta „šalnos paksta“, „kojas pašalusi“, „vilko kasta“ (Kurklių apyl.), „bitis gelta“ (nšia mergina – Panevėžys); minčiamą sena vadinama ir veiksmažodžiais „puoš“, „udroja“, „žia“. Žemaitijoje apie tokią moterį sakydavo „nupumpusi“, „palaik“, „drata“, „prtvinkusi“, „ta jau kojas pašalusi“, „jau nebe viena vaikšto“, Suvalkijoje – „baliuona“, „su bda“, „su ragaže“, Dzūkijoje – „sunki“, „moterišk prie sunkybei/ prie sunkybos“. Neretai tokia moteris vadinta „palaimintoje b senoje“, „sunkumoje“. Apie minčiamą moters b seną liudijo fiziologiniai jos kūno pokyčiai – pasikeitusi veido spalva, padidėję akių vyzdžiai. Paprastai iš veido moterys atpažindavo, kad ji „jau nebe viena vaikšto“.

Gimdymo pavadinimai. Tradiciniame lietuvių kultūroje gimdymui apibūdinti vartotos tam tikros simbolinės formulės, išreikštos frazeologizmais: „krosnis sugriuvo“, „šeiminink subyrėjo“, „pešius persprogo“ (Kuršniai), „pešius sugriuvo“ (Pelesa), „pešius suardė“ (Dūkštai), „puodai pabiro“ (Barstyčiai, Skuodo raj.), „puodus razdaužė“. Tradiciniame lietuvių kultūroje krosnies semantika siejama su moters genitalijomis ar gimda. Ši semantinė reikšmė padeda atskleisti frazeologizmas „pešius krenti“ (Kuršniai), t. y. negražiai, kelius pastačius dėti ar gulėti.

Artėjantis gimdymas taip pat turėdavo atskirus pavadinimus. Kaltanuošė žmoną sakydavo: „artigalėj“, Kupiškio krašte – „prieš tvaland“ (Kaltanai, Kupiškis). Paskutinis nštumo mnuo vadinamas atskiru terminu – „dienugala“.

Gimdyvis pavadinimai. Tradiciniame lietuvių kultūroje gimdyvei pavadinti galima išskirti dvi leksikos grupes: skolinius („palagin“ (Liškiava), „radnyk“ (Tverė) ir eufemizmus. Senuosiuose gimtuvių papročiuose gimdyvis kaip ir nšioji nebuvo vadinama tiesiogiai. Jai pavadinti buvo vartojami eufemizmai, kurie vartoti tabuistiniais sumetimais kaip vengiam žodžių pakaitalai. XIX a. pab. – XX a. pr. Aukštaitijoje ir Dzūkijoje sutinkami zoomorfiniai gimdyvis pavadinimai – vilkas ir meška. Šiais eufemizmais Adutiškio apylinkėse vadindavo pirmą kartą po gimdymo (po 4–5 savaičių) atėjusį pirtį maudyti gimdyvis. Pamačiusios ateinančią priepirtį gimdyvis, moterys imdavo šaukti: „Moterys, išeikite, nes meška ateina“ (Svilionys); „Meška ateina, eikit iš pirties!“ (Jakeliai); „Vilkas ateina!“ (Jakeliai, Kriškės). Visos pirtyje esančios moterys išbėgdavo priepirtį gimdyvis pasitikti, o jaunos netekusios merginos turėjo palikti pirtį. Šis paprotys susijęs su „gimdyvis nešvarumu“ ir kenksmingumu žmonėms bei augmenijai.

Mergin brandos apeigos. Amžiaus brandai pažymėti skirtingi ritualiniai išmėginimai buvo projektuojami per skirtingai vertinamą moterišką ir vyrišką prigimtį. Daugelis tautų merginos subrendimą siejo su pirmąjį mėnesinį pasirodymą. XIX a. pab. – XX a. vid. Lietuvoje šiuos papročius reikėtų sieti su fiziologinės brandos apeigomis. Lietuvos kaimo merginų fiziologinė branda atėdavo sulaukus vidutiniškai 15 metų. Paauglystės tarpsnyje merginos fiziologinę brandą atspindėjo pirmąjį menstruacijų apeigos, tvirtinančios per jį iš vieno gyvenimo tarpsnio kitą. Daugelyje pirmykščių tautų menstruacijomis serganti mergina laikyta pavojaus šaltiniu. Pavyzdžiui, Britų Kolumbijos Carrier indėnams birstanti mergina kėlė didžiausią baimę ir siaubą. Todėl trejus ar ketverius metus ji gyveno atskirta toli nuo pramintų takų, nes merginos mintų pda galėjo išniekinti upelį ir kelią. Analogišką papročį aptinkame ir XIX a. pabaigos – XX a. I pusės Lietuvoje. Menstruacijų metu moteris negalėjo lankytis bažnyčiose, skinti sode vaisių (medžiai nemėgė obuolių), megzti tinklo, sėsti ant arklio (nugara prakiurs), raugti kopūstus, sėti daržovius, gaminti dešrą (maisa suges) ir atlikti daugelio kitų darbų. Tiek racionalios, saugantys moters sveikatą, tiek ir iracionalūs draudimai turėjo vieną tikslą – apsaugoti aplinką nuo „kenksmingos“ menstruojančiosios takos.

Lietuvių papročiuose galima aptikti ir slaptos pagarbos bei palaimos ženklų pirmą kartą menstruacijomis sergančioms merginoms. Pirmą dukters mėnesinį laukė ne tik motina, bet ir kiti vyresnieji šeimos nariai. Laiku „pražydusia“ dukra motinai pasigirdavo kaimynams, o tėtis ir seneliui skubiai davė pasakyti, kad dukteris „žydi“ ir reikia skubėti krauti.

Menstruacijų pradžia XIX a. pab. – XX a. I pusėje buvo pažymima tik šeimoje. Fiziologinės brandos apeigose paprastai vykdavo uždaroje moterų bendrijoje, kur dalyvaudavo tik dukteris ir motina, o jos nesant, kita vyresnė giminaitė. Merginos fiziologines brandos apeigas sudarė tik vienas apeiginis veiksmas, tam tikra apeiginė formulė ar klausimas. Motina, pastebėjusi pirmą dukters mėnesines, jas parodydavo dukrai ir paklausdavo: „Kada turi?“ Ir nelaukusi atsakymo tuoj pat pliaukšteldavo mergaitei per veidą, trokšdama, kad dukteris visada būtų graži, raudona, skaisti, „sveika kaip dabar“, kad laiku ištekėtų. Šiaurės Rytų ir Vidurio Lietuvoje plačiausiai buvo paplitęs sudavimas per veidą vieną kartą. Tokiu veiksmu siekta sukelti merginai gilius emocinius išgyvenimus, baimę, išgytą, bėdą daugumai brandos apeigų. Jie turėjo užtikrinti mergaitės per jį naują socialinį statusą. Per jį buvo išreiškiamas simbolinis paauglio kaip vaikų mirtis ir jį kaip jaunuolių gimimas.

Pirmosios duonos kepimo pažymėjimas – tai dar vienas – merginos brandą tvirtinančios šeimoje – apeigos. XIX a. pab. – XX a. I pusėje vyravo paprotys duonos kepimą perduoti 15–16 metų dukrai. Duoną užminkyti ir kepti galėjo tik fiziškai subrendusi ir fiziologinę brandą išgyvenusi šeimoje mergina. Pirmosios duonos kepimo apeigomis šeimoje buvo galutinai teisinama merginos tekuolės socialinė branda: tai reiškė jos pasirengimą šeimyniniam gyvenimui. Pirmosios duonos kepimo apeigos susijusios tiek su fizine, tiek – platesne prasme – su socialine merginos branda. Neretai apie mergaitės brandą pagarsindavo ir jaunimo socialinė bendrijoje. Vaikinai su duonos kampeliu išnešdavo pro duris „marteles“, o tėtis viešai pranešdavo apie skiriamą dalį. Pirmosios duonos kepimo apeigomis mergina Lietuvos kaime gyvdavo naują socialinį padėtį bendruomenėje, o po pirmąjį mėnesinį pažymėjimo apeigą užimdavo naują padėtį šeimoje.

gijusi fiziologinę bei socialinę brandą, mergina jau galėjo būti „rašyta“ mergas, t. y. socialinį jaunimo bendriją. Tarpukario Lietuvoje pagrindinis lygus „rašyti“ mergas – būti subrendusiai, mokėti visus žemės ūkio darbus, o ypač moteriškus – verpti, austi ir pagaliau sugebėti atsikirsti į erzinius bernams bei mokėti šokti.

Literatūra:

Feminizmas, visuomenė, kultūra / sud. Pavilionienė M. A. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999; Kavolis V. *Moterys ir vyrai lietuvių kulturoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992; Raikaitė R. *Moteries tradicijos lietuvių kulturoje: gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pab. – XX a. vid.)*. Kaunas: Vytauto

Didžiojo universitetas, 2002; Stundžien Br. Moteriškasis pasaulis dainose // *Tautosakos darbai*. XVI (XXIII). P. 13-25. Šaknys Ž. B. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje: XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Pradai, 1996.

R. Ra i nait